

אוטוביוגרפיה בעידן הנרקסיזם

אנחנו חיים בעידן הנרקסיסטי ביותר בתולדות האנושות. עידן הסלפי. עידן תכניות הריאליטי, סרטוני היוטיוב והאינסטגרם, הבלוגים, הפוסטים, ה"ציוצים", ה"שיתופים". האקסהיביציוניזם הפך מפתולוגיה לנורמה, ואיתו הציפייה המתמדת להכרה, לחיזוקים, ל"לייקים". הנרקסיזם כבר אינו ייחודי לאנשים מסוימים, בעלי הפרעת אישיות נרקסיסטית; הוא הפך לנחלת הכלל, ויש לזה כמה וכמה סיבות.

סיבה אחת היא המהפכה הטכנולוגית, שהפכה את כולנו למכורים. מכורים למסכים, מכורים לתשומת לב, פעילים כפייתיים ברשתות החברתיות, מבקשים אישור בלתי פוסק לקיומנו.

סיבה שנייה לעליית הנרקסיזם היא האטומיזציה החברתית – התפרקותן של מסגרות ההשתייכות והמחוייבות. על פי הדוקטרינה של עידן הפירוק, הלאומיות היא תודעה כוזבת; רק האני הפרטי הוא ממשי, ולכן אין שום דבר אחר שראוי להתעסק בו. האינדיבידואליסט בן ימינו אינו להוט להקים משפחה; הוא מתפנה להקים אותה, אם בכלל, רק בגיל ארבעים, אחרי שהקדיש את מיטב שנותיו לעצמו; ומאחר שהתקשה לקבל על עצמו את עול הקמתה של משפחה, הוא גם מתקשה לעמוד בעול הזה לאורך ימים, כפי שמעידים אחוזי הגירושין העדכניים בחברה המערבית. הוא יודע להיות או רווק או גרוש; שלב התא המשפחתי הוא אתגר כבד מנשוא בשביל הנרקסיזם שלו, והסירוב להוליד ילדים כבר הפך בימינו לדגל אידיאולוגי.

סיבה שלישית לעליית הנרקסיזם היא דרדרו של השיח הליברלי לשיח של זכויות ללא חובות – שיח הממוקד כולו בשאלה מה מגיע לי, תוך התעלמות גמורה מהשאלה מה נדרש ממני. זוהי תפיסת האדם כצרכן, האדם כלקוח של המדינה. הוא מוחה על יוקר המחיה, אבל לא עולה על דעתו לשלם יותר מיסים כדי להשתתף במימון ההוצאות הציבוריות; ברור לו שהמדינה חייבת להחזיק צבא שיגן עליו, אבל מישוהו אחר, לא הוא, אמור לשרת בצבא הזה ולסכן את חייו למען הכלל.

סיבה רביעית היא הרדיפה אחר האושר. אנשים הולכים לסדנאות, קוראים ספרי הדרכה של מורים רוחניים, מתרגלים מדיטציות, צורכים ויטמינים ושאר גלולות וכמוסות שמבטיחות שיפור בכל תחום גופני או נפשי, הולכים לטיפול (או לטיפול זוגי, אם הם בזוגיות), ומתעסקים ללא הרף בתזונה שלהם: מנסים דיאטות של מיצים סחוסים בלבד, אחר כך עוברים לדיאטה של חלבונים בלבד, ואחר כך נוסעים לחוות בריאות שמציעה טיהור באמצעות חוקנים. כל זה משאיר מעט מאוד זמן למחשבה על אנשים אחרים.

סיבה נוספת לעליית הנרקסיזם היא פוליטיקת הזהויות, המעודדת את הנרקסיזם הקולקטיבי של אלה המגדירים את עצמם על פי השתייכותם לקבוצת-זהות אתנית, מינית או אחרת. פוליטיקת הזהויות מעניקה לנרקסיזם לא רק את העוצמה של זהות קולקטיבית, אלא גם את העוצמה של כסות אידיאולוגית. היא מעניקה למשתתפיה את התחושה שתביעתם לתשומת לב אינה תביעה נרקסיסטית אלא תביעה מוסרית. לכן המילים המרכזיות בשיח של

פוליטיקת הזהויות הן המילים "הזרה" ו"קול". אם אני חלק מקבוצת-זהות שסבלה עד כה מ"הזרה" – כלומר, קבוצה שעד כה לא השמיעה מספיק את "קולה" במרחב הציבורי – הרי שעכשיו צריך להשמיע את "הקול" הזה בכל הזדמנות. התביעה הזאת להישמע, להשמיע קול, נתפסת כערך עליון ומוחלט שאינו טעון שום הצדקה נוספת; בעידן פוליטיקת הזהויות אסור לדון בתכנים הנאמרים על ידי משמיעי ה"קולות" או באיכות היצירות שלהם. עצם השמעת "קולה" של קבוצת-זהות שסבלה עד כה מ"הזרה", מבטלת כל שיקול אחר. שום דבר אינו נידון לגופו של עניין, אלא רק ad hominem, על פי השתייכותו של הכותב לקבוצת-זהות זו או אחרת.

כל זה בשיתוף פעולה מלא של האקדמיה, משום שפוליטיקת הזהויות משרתת את הנרקיסזם של חוקרי ספרות מסוימים, שהכרותו של רולן בארת על "מות המחבר", מלפני כחמישים שנה, התפרשה על ידם כלגיטימציה לאנוס על כל יצירה ספרותית את פוליטיקת הזהויות שלהם. גם דרידה סיפק להם הכשר לכך, באמצעות ה"דקונסטרוקציה" המשחררת את חוקר-הספרות מחקר הספרות לטובת התעסקות בעצמו באמצעות היצירות שהוא "קורא לתוכן" את ענייניו האישיים ואת האג'נדות שלו. הפוליטיזציה של האקדמיה הפכה את השיח של לימודי הספרות, במידה גוברת והולכת, ל"דיבור טרחני על עצמנו בלבד", כפי שהתריע רוברט-אורי אלטר בספרו **הנאות הקריאה בעידן האידיאולוגי**. "סדר-היום האידיאולוגי", כותב אלטר, "נחשב להצדקה מספקת לכל פרשנות שתקדם את מטרותיה של האידיאולוגיה, יהיו קשריה אל הפרטים האמנותיים של הטקסט [הספרותי] רופפים ככל שיהיו", וכדוגמא לכך אלטר מביא פרשנות למגילת רות של תיאורטיקנית פמיניסטית ידועה, שמשתיתה את קריאתה המגמתית על קביעות חסרות אחיזה בטקסט המקראי, בשם המטרה האידיאולוגית המקדשת את האמצעים.

אלה, אם כן, כמה מהסיבות לעליית הנרקיסזם בימינו. כל אחת מהן, כשלעצמה, היא סיבה מספקת למגפה עולמית של נרקיסזם.

בתחום הספרותי, הרוח הנרקיסטית של העידן הזה מתבטאת במגמה גוברת של כתיבה אוטוביוגרפית. פני הספרות כפני הדור: בעידן שבו כולם מתעסקים בעצמם ומתעדים את עצמם ללא הרף, יותר ויותר סופרים עוסקים גם הם בתיעוד עצמי. רוב האוטוביוגרפיות הספרותיות מתמקדות בזכרונות ילדות ונעורים – תקופת החיים המאפשרת לסופר לחבק את עצמו, לקבל חיבוק מקוראיו, ולפטור את עצמו ממתן דין וחשבון על חייו הבוגרים. במקום דין וחשבון – דיוקן האמן כאיש צעיר: דיוקן הסופר כילד או כנער רגיש, פסיבי, קולט מראות ורשמים, עדין, פגיע, חולמני, תמים; האדם כיצור שחווה את העולם, לא כיצור שפועל בעולם.

אוטוביוגרפיה שכזאת היא בעצם ליריקה יותר משהיא פרוזה, ולא רק משום שהיא נוטה לסגנון תיאורי פיוטי, אלא בעיקר משום שתפיסת האדם העולה ממנה, תפיסת האני הכותב, היא תפיסתו את עצמו כאדם שראה כך וכך, שספג כך וכך, שקרה לו כך וכך – לא כאדם שעשה כך וכך. בתפיסה חווייתית וסבילה זו של העצמי יש קסם לירי לא מבוטל, אבל חסרה

לה הבגרות שהיא נשמת אפה של הפרוזה. בלי בגרות אין גיבור, ובלי גיבור אין עלילה. ייתכן שהשיקולים הללו, של גיבור ועלילה, אינם חשובים בעיני סופרים בני זמננו, הסבורים שמותר הסופר האיכותי מן הסופר הפופולרי הוא שהסופר האיכותי אינו צריך לספר סיפור; אבל גם סופרים אלה צריכים לשאול את עצמם: מה ערכה הספרותי של כתיבה אוטוביוגרפית אם אין בה ביקורת עצמית של המחבר? מה ערכה של חשיפה אישית אם אין בה האומץ הדרוש לעריכת חשבון נפש?

הדרך הפשוטה להימנע מכתבת אוטוביוגרפיה נרקסיסטית היא לא לכתוב אוטוביוגרפיה. אבל הימנעות היא לא התמודדות יצירתית עם הבעיה. השאלה היא איך להבריא את הז'אנר מתוכו, איך לכתוב יצירה אוטוביוגרפית לא נרקסיסטית – וחלק מהתשובה הוא שאם כבר בחרת לכתוב אוטוביוגרפיה, אתה צריך לספר בה על חיך כאדם בוגר. ספר מה עשית, במה הצלחת ואיפה טעית ומי שילמו את מחיר הצלחותיך וטעויותיך; כי לספר על עצמך באופן לא נרקסיסטי, זה לספר מה תרמת ומה עוללת לאנשים אחרים.

מתן דין וחשבון על חיך כאדם בוגר הוא, אם כן, התנאי הראשון לכתיבה אוטוביוגרפית שאינה נרקסיסטית. התנאי השני הוא קיומה של עלילה. וכפי שהעיר אריסטו: "אין אחדות למארג הסיפור, כפי שסוברים אחדים, אם הוא מתמקד באדם אחד, שהרי רבים לאין ספור הדברים הקורים לאדם אחד מבלי שיתלכדו לאחדות אחת".

עלילה היא פעולה גדולה אחת, לא אוסף של אנקדוטות. עלילה היא השתלשלות של מאורע חשוב אחד, של תהליך סיבתי אחד, של שינוי דרמטי אחד. לכן, עלילה ראויה לשמה היא עלילה שאפשר לסכם במשפט אחד.

וכזה הוא, אכן, הספר שהוא אבי הז'אנר האוטוביוגרפי – ספרו של אוגוסטינוס *ויזויים*. יש לספר הזה עלילה ברורה, שאפשר לסכם במשפט קצר אחד: זהו סיפורו של בעל תשובה. כשאוגוסטינוס מספר לנו על ילדותו ועל נעוריו, הוא מספר רק מה שנחויך לדעת על סביבת גידולו הפגאנית, כנקודת המוצא של עלילת התנצרותו בשנות השלושים לחייו. כשהוא מספר על הפילגש שהוא החזיק בצעירותו ועל שאר כניעותיו לפיתויי היצר, הוא מעצב כך את דמותו של חוטא הזקוק לישועה, והמוצא אותה בסופו של דבר. *תיזויים* שלו אינם סתם זכרונות אישיים שהוא מוצא לנכון לחלוק איתנו, אלא זכרונות מסוג אחד ויחיד: ויזויים במובן הנוצרי של המילה; הוא כותב כדי להתוודות על חטאיו. מה שלא נוגע להתוודות הזאת, אינו רלוונטי לעלילה ואינו ראוי לתיעוד. "למי אני מספר את כל אלה?" הוא שואל, ועונה: "לא לך, אלי. אני מספר זאת בנוכחותך לבני מיני, לבני המין האנושי או לחלק ממנו – יהיה קטן ככל שיהיה – שייטקל בספרי. מדוע, אם כן? כדי שאני וכל מי שיקרא נבין מאילו מעמקים עלינו לקרוא לך".

הכתיבה האוטוביוגרפית של אוגוסטינוס אינה כתיבה נרקסיסטית, אלא כתיבה חדורת שליחות. הוא כותב את עלילת החניכה הרוחנית שלו כדי לעזור לקוראיו לעבור חניכה דומה.

אבל רוב האוטוביוגרפיות אינן כאלה. האוטוביוגרפיה המצויה היא יצירה נטולת עלילה, אוסף של רגעים מחיי המחבר, כמו דפדוף באלבום-תמונות – ובדיוק משום כך היא נרקיסיסטית; שכן, בהיעדר עלילה, היסוד המארגן של האוטוביוגרפיה הוא רק ה"אני", הסובייקט המספר. כך וכך קרה לי במהלך חיי, אלה ואלה האנשים והאירועים שנחרתו בזכרוני, ומאחר שאני הוא הקשר היחיד בין כל האנשים והאירועים האלה, הרי שאני הוא הנושא של האוטוביוגרפיה.

הציווי העלילתי, אם כן, אינו רק עניין של טכניקה סיפורית, אלא עניין של אתיקה סיפורית. כשאתה בא לספר עלילה מחייך – עלילה אחדותית ולא אוסף של זכרונות – אתה עושה בזה מעשה ספרותי לא נרקיסיסטי, משום שעלילה היא תבנית בעלת משמעות אנושית אוניברסלית.

לכן, במקום לכתוב אוטוביוגרפיה, מוטב לכתוב ממואר; במקום לכתוב את סיפור חייך השלם (או לנסות להקיף תקופה שלמה בחייך, כגון תקופת הילדות והנעורים), מוטב להתמקד באירוע או בתהליך משמעותי אחד שהיית מעורב בו. לדוגמא: סיפור מאבק הירושה שהמחבר היה מעורב בו, מול אָחיו, לאחר מות הוריהם; או סיפור הגירושין שלו; או סיפור המהפך שחל בעמדתו הפוליטית; או סיפור ההרפתקה העסקית שהוא נכנס אליה כשנקלע למצוקה כספית. בהחלט ייתכן שכל הדברים האלה גם יחד התרחשו בחייו של סופר כלשהו, אבל אם הוא יספר על כל אלה באותו הספר, התוצאה תהיה אנקדוטלית ונרקיסיסטית. טוב יעשה אם ידלה מתוך חייו שורה של ממוארים נפרדים, שכל אחד מהם מגיש עלילה משמעותית.

כאן טמון היתרון הספרותי העיקרי של הכתיבה האוטוביוגרפית על פני הביוגרפיה. ביוגרפיה חייבת לספר סיפור-חיים שלם, ולכן היא חייבת להיות אנקדוטלית. איש מאיתנו לא יחזיק טובה לביוגרף שידלג על ילדותו של גיבור הביוגרפיה, או על כל תקופה אחרת בחייו, כדי להעניק לביוגרפיה מיקוד עלילתי; הביוגרף מצופה ללקט בשקדנות כל פתית מידע בר-השגה על חיי הגיבור שלו, ולהגיש לנו את סיפור-החיים המלא והרציף ביותר שעלה בידו לשחזר. לביוגרפיה אין עלילה, ובדיוק בשל כך – ולא בשל היעדרו של הבדיון – הביוגרפיה היא סוגה מחקרית ולא סיפורת, גם אם יש בה איכויות ספרותיות מסוימות (כולל איכותה הבלתי-נרקיסיסטית, באשר היא הסוגה המובהקת של התעניינות בזולת); ואילו יצירה אוטוביוגרפית יכולה להיות עלילתית (אם היא רק תתמקד, כאמור, בפרשה מוגדרת אחת מתוך חייו של המחבר), ולכן מצער לראות שהפוטנציאל העלילתי של הכתיבה האוטוביוגרפית אינו ממומש בדרך כלל.

לכאורה, יכול הסופר הנרקיסיסט להיתלות באילן הגבוה של רוסו, אבי הכתיבה האוטוביוגרפית המודרנית. ואמנם, אין ספק שרוסו חושפני לאין ערוך יותר מאוגוסטינוס, בעיקר בכל הנוגע לחיי המין שלו. אבל למעשה, רוסו כתב את הוידויים שלו מתוך להט פרוגרמטי, בדיוק כמו אוגוסטינוס, רק בכיוון ההפוך מבחינת המגמה הדתית. האוטוביוגרפיה של אוגוסטינוס היא פעולה מיסיונרית, ואילו זו של רוסו היא פעולה של חילון. רוסו כותב על

עצמו כדי להשתחרר מן החינוך הקלוויניסטי שלו, וכדי לשחרר גם את קוראיו. החשיפה האישית היא דרך-המאבק שלו בהתחסדות הדתית ובצביעות החברתית. "את הטוב ואת הרע סיפרתי בכנות שווה", הוא כותב, והוא מאמין שאיש מבין קוראיו לא יעז לומר, בסוף הקריאה, "הייתי טוב מן האדם הזה".

חשוב לזכור, גם, שספרו האוטוביוגרפי של רוסו פורסם רק לאחר מותו, על פי הוראתו. כלומר, הוא לא ציפה לזכות בתשומת לב. המניע הנרקסיסטי הזה לא שיחק תפקיד בכתיבת הוידויים.

לא שאין נרקסיזם בספר הזה. יש ובשפע, ואין להתעלם גם מן המניע האפולוגטי של רוסו – להצדיק את עצמו על כך שנטש את כל חמשת ילדיו בבתי יתומים. מבחינה זו, האוטוביוגרפיה שלו היא אפולוגיה של נרקסיסט, ואולי אפילו חוזרת כאן מהדלת האחורית הפרקטיקה הנוצרית של הוידוי, מתוך אמונה בסגולה המטהרת של ההודאה באשמה. אבל הנרקסיזם של רוסו – וזה העיקר – היה הדבר הנכון לשעתו. היתה גלומה בו, בשעתו, בשורה היסטורית חשובה ביותר. הוא מילא תפקיד חיוני בעיצובו של האדם המודרני, בעיצובה של הנפש המודרנית, בעיצובו של האינדיבידואליזם המודרני כמרד נגד המוסכמות והמסורות הדתיות והחברתיות, ובעיצובו של היחס המודרני למיניות – מאה שנה לפני פרויד. הנרקסיזם של רוסו היה נחוץ מאוד לאירופה של סוף המאה השמונה-עשרה, כשם שהנרקסיזם של ביאליק היה נחוץ מאוד לחברה היהודית של סוף המאה התשע-עשרה. האוטוביוגרפיה השירית של ביאליק ביטאה באמצעות סיפורו האישי של היתום הדתל"ש מז'יטומיר את חוויית חייהם של בני דורו יוצאי השטעטל ובית המדרש; אם שירתו של ביאליק היתה פחות נרקסיסטית, היא לא היתה ממלאה את שליחותה ההיסטורית – את התפקיד המכריע שהיה לה בעיצוב נפשו של האדם היהודי המודרני עם כל תסביכו וחסכיו הרגשיים, הרוחניים והארוטיים.

אין ספק, אפוא, שבמשך תקופה היסטורית מסוימת, מסוף המאה השמונה-עשרה עד תחילת המאה העשרים, היה הנרקסיזם חלק חשוב ובלתי נפרד מגיבושה של התודעה המודרנית; והכתיבה האוטוביוגרפית, שביטאה את הרוח האינדיבידואליסטית של המודרנה, מילאה את ייעודה באותה תקופה בדיוק בזכות ההתעסקות הנרקסיסטית ב"אני" הפרטי.

אבל עברו מאז מאה שנה. הכתיבה האוטוביוגרפית מן הסוג הנרקסיסטי איבדה מזמן את ההצדקה שהיתה לה עבור הדורות הראשונים של חילונים ליברלים. לכתיבה שכזאת יש הצדקה בימינו רק מחוץ לחברה המערבית – בחברות דתיות, בקהילות סגורות ונוקשות או במדינות טוטליטריות. אם אוטוביוגרפיה נרקסיסטית כמו זו של רוסו תיכתב היום בסעודיה, בבני ברק או בסין, זו תהיה יצירה משמעותית ופורצת דרך; ואילו בחברה המערבית של דור הֶסְלֵפִי, כתיבה נרקסיסטית היא המחלה, לא התרופה.